

РОЗДІЛ IV. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ: АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ

Тетяна Космеда

ORCID: 0000-0001-8912-2888

Олег Войтович

ORCID: 0009-0008-6069-5648

УДК 81'25+81'373.46:81'374

DOI: 10.31558/1815-3070.2024.48.9

ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: СВОЄРІДНІСТЬ ЇХ ФІКСАЦІЇ В «СЛОВНИКУ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ» А. ЗАГНІТКА

Дослідження виконане в парадигмі термінознавства, термінології, перекладознавства. Розглянуто проблему систематизування базових термінів перекладознавства, що здійснено на основі аналізу найбільш авторитетного в сучасному українському мовознавстві словника лінгвістичних термінів, укладеного А. Загніткою, з якого виокремлено близько 3% терміноодиниць, що слугують на позначення одиниць, які розподілено за 7 ідеографічними групами, що, однак, потребують доповнення. Показано, що виокремлені базові терміни перекладознавства презентують ядро і периферію. Аналізована терміносистема представлена різними видами парадигматичних зв'язків, у якій домінують родо-видові й синонімні. Найбільш поширені однослівні терміни та терміни-словосполучення. За походженням більш частотні грецизми й латинізми. У перспективі необхідно доповнити систему термінів перекладознавства з урахуванням терміноодиниць, що позначають нові методи, теорії, способи і види перекладу.

Ключові слова: перекладознавство, термін, термінознавство, термінографія.

*Докторові філологічних наук, професору,
члену-кореспонденту НАНУ, унікальній людині,
геніальному лінгвісту, блискучому публіцисту,
талановитому організатору науки, неповторному
педагогу-наставнику, великому патріоту України
Анатолію Панасовичу Загніткові
присвячуємо цю наукову студію з нагоди славного
70-літнього ювілею і бажаємо міцного здоров'я, натхнення,
успіхів, довгих років життя і плідної праці на благо національної науки.*

Постановка проблеми та її актуальність. На потребу розбудови українського термінофонду вказують сучасні українські авторитетні дослідники, зокрема Вікторія Іващенко наголошує, що «українське термінознавство пройшло складний шлях становлення від умов бездержавності до державотворення, неодноразово переборюючи цензурні заборони спілкуватися й публікувати праці українською мовою та ідеологічні й політичні перешкоди в прагненні ентузіастів і подвижників термінологічної справи виробити українську наукову мову як загальнонаціональну, створити її термінофонд» (Іващенко 2018: 31). Цілком має рацію і Лев Полюга, який писав, що «словники в історії української культури

<...> були супутниками національного відродження, підтримували стан духовності народу, самобутність національної мови, сприяли розширенню сфер її використання» (Полюга 1998: 162). Тому не викликає сумніву те, що до цього часу залишається актуальною проблема створення національної термінології у всіх сферах суспільної і наукової діяльності та її термінографування. Не винятком є і термінологія метамови перекладознавства. Ідеться про мову опису цієї галузі знань, що на сьогодні вже впорядкована у відповідну систему. На жаль, до цього часу в Україні не створено навіть словника базових термінів перекладознавства, що задовольняв би потреби і теоретиків цієї галузі знань, і, відповідно, тих, хто фахово здійснює переклади, а також тих, хто лише оволодіває професією перекладача.

Аналіз дослідження проблеми. Історію формування, становлення та розвитку транслятології всебічно схарактеризував у монографічному дослідженні Тарас Шмігер (див.: Шмігер). Роксолана Зорівчак – авторка передмови до монографії Т. Шмігера – справедливо наголосила, що «переклад постійно перебуває в самому осередді нашої національної культури, українське красне письменство має багату перекладну літературу, Україна славиться блискучою перекладацькою школою» (Зорівчак 2009: 7). Перекладознавство сьогодні вже, без вагань, уважають самостійною міждисциплінарною галуззю знань, що, утім, стверджував ще Віктор Коптілов (див.: Коптілов) 1971 року, хоча, як зауважує Р. Зорівчак, термін *перекладознавство* функціював в українському науковому дискурсі вже в 1932 році (Зорівчак 2009: 9). Зазначена дослідниця також стверджує, що «перекладознавство сформувалося в окрему комплексну загальнофілологічну дисципліну на зіткненні лінгвістики, естетики, поезики й історії літератури ще в 20–30-х роках ХХ ст.» (Зорівчак 1983: 4). Отже, історія розвитку перекладознавства в Україні становить практично понад 100 років, що ще більше вмотивовує необхідність укладання й видання словника перекладознавчих термінів. В останні роки глибокий аналіз проблеми становлення і розвитку української термінографії загалом з урахуванням її здобутків і недоліків в аспекті формування національної термінологічної критики як самостійного напрямку українського мовознавства здійснила Тетяна Петрова, схарактеризувавши систему українських термінологічних словників й указавши на методологічні принципи укладання сучасних термінологічних словників, зважаючи на національну традицію і сучасні досягнення цієї науки (див.: Петрова 2021). Окремі питання щодо характеристики термінів перекладознавства висвітлено в сучасному українському науковому дискурсі, зокрема дослідники роблять спробу здійснити типологію перекладознавчих термінів та визначити їх функції: ідеться про опис структурно-семантичних та лексико-тематичних трансформацій перекладознавчих термінів (Гриців та ін. 2023), розгляд сутності окремих ключових понять перекладознавства, як, наприклад, «псевдодрузі перекладача» (Шаблій 2002) та под. Не можна не зважати й на те, що в останні роки вчені працюють над підготовкою невеличких словничків терміноодиниць, що є додатками до відповідних підручників і посібників: їх переваги й недоліки

також частково розглянуто (див.: Космеда, Войтович 2024). Проте українська наука ще далека до остаточного вирішення проблеми укладання базового словника перекладознавчих термінів.

Мета і завдання. *Мета* цієї наукової студії – здійснити спробу виокремити й схарактеризувати базові терміни перекладознавства на основі аналізу словника лінгвістичних термінів, укладеного Анатолієм Загнітком. Із метою співвідносяться такі *завдання*: (1) стисло описати принципи лексикографічної діяльності А. Загнітка; (2) розподілити базові терміни перекладознавства, що презентовані в термінологічному словнику авторства А. Загнітка, за ідеографічними (тематичними) групами й окреслити особливості парадигматичних зв'язків цих одиниць, їх структуру і походження.

Об'єкт і предмет. *Об'єкт* статті – терміносистема лінгвістики, що містить і терміни перекладознавства, її *предмет* – базові терміни перекладознавства, інтерпретовані в словнику лінгвістичних термінів, укладеному А. Загнітком.

Опис фактичного матеріалу та методів. *Дослідницький матеріал* складає «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» в 4-х томах, що укладений А. Загнітком (2012). Методом суцільної вибірки було зібрано авторську картотеку, що містить близько 300 термінопонять перекладознавства, що інтерпретовані в розглядуваному словнику. Вивчення проблеми щодо виокремлення базових термінів перекладознавства потребує актуалізації передусім таких дослідницьких *методів*, як метод *вибирання* матеріалу – для формування бази фактичного матеріалу; *класифікації*, що дає змогу виокремити склад базових термінів перекладознавства, презентованих за обраними параметрами, *структурний*, що залучений для з'ясування особливостей ієрархійної організації наукових знань у сфері перекладознавства, *порівняльно-зіставний* метод слугує для зіставлення суті дефініцій відповідних термінів; *ідеографічний* метод використано для презентації термінних груп ядрової і периферійної зони термінології перекладознавства, метод *лексикографічного аналізу* сприяє кваліфікації лексикографічних параметрів, а традиційний *описовий* метод дає змогу сформулювати концептуальні засади статті та її висновки.

Наукова новизна. Незважаючи на те, що проблематика перекладознавства має на сьогодні значні напрацювання, що засвідчує продуктивний поступ цієї галузі знань в Україні, проте не розроблено базової термінологічної мікросистеми цієї науки й немає відповідного словника термінів перекладознавства, тому в цій науковій студії вказуємо на потребу виокремлення базової зони термінів перекладознавства та пропонуємо систему відповідних ідеографічних груп як структурних складників розглядуваної терміносистеми, що сприятиме частковій ліквідації вказаної прогалини.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів. *Теоретична цінність* цієї наукової розвідки мотивована тим, що її висновки доповнюють теорію перекладознавчої термінографії щодо виокремлення поняттєвого апарату як бази словника, його систематизування за ключовими ідеографічними групами, що утворюють основу метамови перекладознавства. *Практичне ж значення* дослідження полягає в тому, що його результати можна використати в процесі

читання лекційних курсів та на практичних заняттях у вишах України з термінознавства, перекладознавства, зокрема й термінографії перекладознавства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.
«Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» в чотирьох томах (2012), укладений А. Загнітком, – це один із сучасних і найбільш авторитетних українських словників мовознавчих термінів, що презентує сучасний рівень розвитку лінгвістики. Як наголошує Тетяна Космеда, «основними постулатами термінографічної діяльності дослідника стали положення про те, що 1) термін необхідно творити в дусі української мови, 2) варто кваліфіковано й переконливо добирати заміну запозиченням з інших мов, 3) треба уникати нетипових для української мови форм» (Космеда 2021: 14). Докладний аналіз термінографічної концепції А. Загнітка презентовано, зокрема, у рецензії на цей словник (Космеда Т. 2013). Термінографічна концепція А. Загнітка базується на (а) глибокому вивченні досвіду укладання лінгвістичних термінологічних словників, (б) розумінні тенденцій формування і розвитку української національної лінгвістичної термінології, (в) знанні сучасних тенденцій розвитку світового мовознавства, що розвивається в ситуації швидких змін наукових парадигм знань, (г) усвідомлення труднощів в описуванні термінів та ін. А. Загнітко точно схарактеризував новаторський характер свого словника, порівн.: «використано дещо інший принцип абеткового розташування лінгвістичних термінів» (Загнітко 2011, т. 1: 4); «...у словнику використано принцип організації таких словосполучень [ідеться про аналітичні терміни – Т. К.] за моделлю «стрижневє слово + залежне / залежні», тому кожний термін введено за стрижневим словом» (там само: 5). Автор цієї словникової концепції підходить до аналізу термінів, ураховуючи насамперед їх *багатоаспектний статус*, а також *зважаючи на джерела поширеності термінів чи сферу їх уживання*. Дослідник ураховує такі параметри, як *частотність уживання, відповідність традиції, усталеність у розумінні терміна чи, навпаки, нетрадиційна інтерпретація, новаторство в розумінні значення терміна, його багатозначність чи омонімічність, синонімні зв'язки, особливості синтагматики*. Завдання словника автор окреслює так: (а) «допомогти в розумінні терміна і відповідного поняття»; (б) виявити його зв'язки з іншими термінами та поняттями; (в) з'ясувати статус кожного терміна «в сучасній лінгвістичній науці» (там само: 5). Авторка рецензії на словник зауважила, що «А. Загнітко виконав для української лінгвістичної науки надзвичайно велику роботу, оскільки продовжив вітчизняну традицію видання словників лінгвістичних термінів, кваліфіковано, скрупульозно, талановито розв'язав завдання, що, очевидно, під силу хіба колективу мовознавців, цілому інституту, майстерно та вчасно ліквідував прогалину сучасної української лінгвістичної лексикографії і, що найголовніше, автор бачить і розуміє перспективу вдосконалення цього унікального видання» (Космеда 2021: 16). Отже, новаторська концепція словника А. Загнітка, вироблені засади термінографування лінгвістичних понять гідні наслідування, тому саме цей словник обрано для вибірки базової основи лексику

перекладознавчих термінів, що повинен з'явитися в науковому просторі України, хоч, зрозуміло, що не всі ключові терміни перекладознавства віддзеркалені в розглядуваному виданні.

Виокремлюємо зафіксовані в розглядуваному словнику базові поняття перекладознавства та терміни, що мають найближчу до них дотичність, і укладаємо їх за ідеографічним принципом, формуючи групи, що найбільш поширені, зважаючи на зміст транслатології як самостійної наукової галузі:

(1) назви розділів перекладознавства як науки: *перекладознавство; теорія перекладу (перекладознавства); лінгвістика трансляційна;*

(2) назви основних підкатегорій перекладознавства, принципів перекладу, порівн.: *автостереотип етнічний; адаптація; адекватність та її типи: семантична, формальна, структурна; адресантність / адресатність; аксіологійність; аксіологійна база; актуалізація; акцентуація; аломорфізм; алономія; база етносу; база знань; база міжособистісна лінгвокультурологічна; безеквівалентність / безеквівалентність мовних одиниць / неповноеквівалентність мовних одиниць / безеквівалентна лексика; відмінності лінгвокультурні; дискурс культури / дискурс національний; екзотизм / екзотична лексика; еквівалент та його варіанти: еквівалент прийменника, еквівалент слова, еквівалент речення; еквівалентність та її підвиди: значеннєва, семантична, стилістична і прагматична; експресія / експресивність; ідея твору; ідіостиль; ідіолект; знання фонові; ізоморфізм; інтерпретанта / інтерпретація; інтертекстуальність; інтерференція; інтимізація; конотація; зміст та його підвиди: когнітивний, комунікативний, підтекстовий, протекстовий, пропозиційний, текстовий; «знак культурний»; знання та їх підвиди: енциклопедичні, фонові, ситуативні; значення та його підвиди: абсолютне, абстрактне, додаткове, конкретне, конотативне, культурно-символічне, модальне, модифікаційне, мутаційне, номінативне, okazionale, основне, пейоративне, потенційне, словникове, узуальне, прагматичне, стилістичне, функційно-стилістичне; конотатема; контекст та його підвиди: вертикальний, глобальний, зовнішній, спілкування, психологічний, ситуативний семантичний; концепт національно-культурний; креативність; культура етносу / культура національна; лакуна та її підвиди: белетристична, внутрішньомовна, екзоетнічна, етнографічна, інтракультурна, контрастивна, міжмовна; лінгва франка (мова-посередник, штучна мова); лінгвокультура / лінгвокультурема; лінгвокреативність; лінгвоментальність; маркер / маркованість; мейозис; меліорація; менталітет / ментальність; мова-джерело перекладу / мова перекладу; образ та його типи: автора, оповідача, читача; образність; підтекст; перемикання кодів; порядок слів; прагматика міжмовна; пресупозиція лінгвокультурна; прийом «слів і речей»; психологія національна; психологія творчості; середовище лінгвокультурне; реалія; реєстр моделей; семантика національно-мовнокультурна; символ та його підвиди: графічний, національно-культурний, предметний, словесний; слова ключові; смисл та його підвиди: апостеріорний, апріорний, експліцитний, імпліцитний, комунікативний, лінгвокультурно-специфічний, особистісний, підтекстовий, притекстовий; стереотип та його підвиди: лінгвоетнічний, лінгвонаціональний, національно-*

лінгвокультурний; текст і його типи: автентичний, іншокультурний, іншомовний, креолізований, лінгвокультурний, прецедентний; тип мислення національний / менталітет національний; стиль; субкультура; тло лінгвокультурне; традиція етнічна; традиція культурна; традиція національна; універсалії лінгвокультури; уявлення національно-детерміноване мінімізоване; феномен лінгвокультурний; феномен лінгвонаціонально-прецедентний; фон культурний слова; фонд пресупозиційний; характер національний / етнічний;

(3) назви способів, типів перекладу та форми його вияву: автоматичний, або машинний переклад; адаптований переклад; калькування, калька та її типи: лексичні, структурно-семантичні (словотвірні), семантичні, фразеологічні, синтаксичні; напівкалька; переклад та його типи за різними параметрами: (а) за змістовою адекватністю оригіналу: вільний (довільний), дослівний; (б) в інтер- та інтравербальному аспекті: інтер- та інтралінгвістичний; (в) у хронологічно-просторовому аспекті: синхронний і діахронний; (г) за взаємозв'язком мови-джерела й мови-об'єкта перекладу: з нерідної мови на рідну і з рідної мови на нерідну; транскрипція; транслітерація; трансмутація; транспозиція; трансформація; форми перекладу: (а) усний, (б) письмовий (в) усно-усний, (г) письмово-письмовий;

(4) назви агентів перекладознавчого процесу: адресат (синоніми: отримувач, слухач, читач, інтерпретатор, реципієнт, аудиторія) та його типи: віртуальний адресат, інтерпретований адресат, адресат-функція; адресант (синоніми: автор, мовець, відправник); поліглот; полілінгв;

(5) назви концептуальних теорій перекладознавства: теорія лакун; теорія лінгвістичного детермінізму; теорія лінгвістичної відносності; теорія лінгвістичної додатковості; теорія ментальних просторів; теорія номінації;

(6) назви явищ, неусвідомлення яких може мотивувати помилки в перекладознавчому процесі: аббревіація; аксіолема; акт ідіоетнічний; амфіболія; амбілогія; амбілоквенція; анахронізм; антонім та його типи: мовні, контекстуальні; повні, часткові; арготизм; архаїзм; бар'єри спілкування лінгвокультурні; безеквівалентність мовних одиниць; бібліїзм; варваризм; вислови фразеологічні; вульгаризм; гра мовна та її види; гра слів, графічна, ератив, каламбур, людема, параномазія; девіація; демінутив; деформація ідіоми; діалектизм; етнографізм; жаргонізм; запозичення (слів, морфем, синтаксичних конструкцій); історизм; канцеляризм; квазісинонім; кліше; колоквіалізми; макаронізм / макаронічне мовлення / макаронічний стиль; міжмовні омоніми; міжмовні пароніми; міфологема / міфологізм; мотив; невдача (девіація) та її типи: вербальна, комунікативна, невербальна; неологізм та його підтипи: загальнономовний, індивідуально-авторський, семантичний, ситуативний; okazionalizm; перешкоди прагматичні; потенціалізм; синонім та його типи: повні (абсолютні), часткові (неповні), загальнономовні (постійні), поняттєві (ідеографічні, семантичні), стилістичні, семантико-стилістичні, контекстуальні; сленгізм; слова крилаті; слова-паразити; слова-табу; слово згрубіло-просторічне; слово зменшено-

пестливе; солецизм; паремія та її типи: прислів'я, приказка, приповідка та ін.; табу; таронім; урбанізм; фразеологізм;

(7) **назви тропів або фігур, які слід урахувати під час перекладу:** *агнонімація; алегорія; алітерація; алогізм; алюзія; ампліфікація; ампулла; анадиплосис; анафора; анепіфора; анномінація; антанаклаза; антиклімакс; антитипія; антитеза; антитипія; антифраз / антифразис; антономазія; апозіотеза; апофаза; астеїзм; астесмус; бонмо; бурлеск; гіпербола; градація; дисфемізм; евфемізм; епітет; іронія; какофомізм; метафора та її види: проста і розгорнута; номінативна, образна, стерта; метонімія; мімесис; оксиморон (оксюморон); паралелізм; параномазія; повтор; поетизм; порівняння; синекдоха; сарказм; тавтологія; травестія; традукція; умовчання; уособлення; фігури стилістичні; фольклоризм; харієнтизм; хлеазм.*

Простежуємо вияв парадигматичних зв'язків, зокрема, **родо-видові відношення** (гіпер-гіпонімії), що найбільш поширені, оскільки багато термінів мають уточнювальний характер й утворюють види й підвиди, що презентовано вище, напр.: *адресат – отримувач, слухач, читач, інтерпретатор, реципієнт, аудиторія; синонімі* відношення також досить поширені, напр.: *автоматичний, або машинний переклад; лінгва франка, мова-посередник, або штучна мова; адресат перекладного тексту, отримувач перекладного тексту, слухач перекладного тексту, читач перекладного тексту, інтерпретатор перекладного тексту, реципієнт перекладного тексту, аудиторія сприйняття перекладного тексту та ін.; антонімі* зв'язки виражаються більш рідко, порівн.: *аломорфізм – ізоморфізм; як і омонімі*, порівн.: *акцентуація – (1) 'позначення наголосу в писемному тексті'; (2) 'акцентологія' і актуалізація в психолінгвістиці – 'посилення певних психічних властивостей або рис вдачі людини' та паронімі*, напр.: *адресат і адресант; адресантність і адресатність*.

Більшість перекладознавчих термінів **однозначні**, напр.: *адресат інтерпретований* – 'сприйняття гіпотетичного адресата і програми адресованості перекладного тексту реальним читачем'; *аломорфізм* – 'розбіжність у вираженні певних значень у зіставлюваних мовах; різна структура, будова співвідносних лінгвальних категорій у зіставлюваних мовах'. Однак, що зрозуміло, характерні й **багатозначні** терміноодиниці, порівн.: *амфіболія* – (1) 'незрозумілість вислову, що призводить до різних його тлумачень'; (2) 'логічна помилка, що виникає внаслідок неясності чи багатозначності мовної конструкції'; *макаронізм* – (1) 'іншомовне слово або вислів, механічно, у незміненому вигляді привнесене в мовлення'; (2) 'слово, жартівливо перекручене на лад іншої мови для надання мовленню гротескного характеру' та ін.; наявні й терміни-дублети, порівн.: *антифраз і антифразис* – (1) 'різновид енантіосемії, троп, що полягає в навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією'; (2) 'уживання слова, фрази у протилежному, іронійному значенні'.

Якщо розглянути типи виокремлених термінів **за структурою**, то поширені (1) **однослівні**: *транскрипція, транслітерація*; (2) **прикладкові**: *адресат-функція, мова-посередник*; (3) у вигляді **двослівних словосполучень**, зокрема (а) **сурядних** (*семантична адекватність; інтерпретований адресат*) чи (б) **підрядних**

(деформація ідіоми; теорія лакун) чи (4) *багатослівних складних словосполучень* (безеквівалентність мовних одиниць; програма адресованості перекладу).

Серед виокремленої системи термінів за *походженням* переважають, що зрозуміло, (а) *грецизми*: *варваризм* (грецьк. βαρβαρισμός /barbarismos/ від *barbaros* – ‘чужинець’, ‘не грек’; ‘властивий іноземцеві’), *метафразис* (грецьк. *metafrazys* – ‘переклад’) і (б) *латинізми*: *лакуна* (лат. *lacuna* – ‘заглиблення’, ‘заглибина’), *конотація* (лат. *connotatio*, від – *connoto* – ‘маю додаткове значення’; лат. *co(n)* – ‘разом’, лат. *Notatio* – ‘позначення, зауваження’); дещо менше термінів (в) *німецького* (*адресат* /нім. *Adressat* – ‘одержувач’/), *французького* (*бар’єри* /франц. *Barriere*, що значить ‘застава’, ‘перепона’/, *маркер* /франц. *marqueur* від *marquer* – робити мітку/), *англійського* (*сленг* /англ. *slang* – ‘жаргон’/) та *італійського* (*лінгва франка* /італ. *lingua franca* – ‘франкська мова’/) походження.

Важливо зазначити, що одним із концептуальних положень словника А. Загнітка є прагнення спроектувати тлумачення кожного розглядуваного терміна на сферу його застосування, напр., щодо поняття *такт*: цей термін розглянуто (1) як *одиницю віршування і одиницю теорії перекладу*, (2) як *одиницю синтаксису* (поєднано із синтагма), (3) як *одиницю комунікативної лінгвістики*. Тому в подальшому, коли тлумачитимуться суто терміни перекладознавства, слід виокремити правильний фокус, ракурс інтерпретації, оскільки через розбудову термінології мовознавства як однієї з базових наук гуманітарного циклу зміст її понять розширюється, тому деякі терміни використовують аспектуально, на чому й слід концентрувати увагу, укладаючи спеціальні термінологічні словники. Напр., у словнику А. Загнітка зазначено, що поняття *текст* витлумачено в таких аспектах: *загальнолінгвістичному, дискурсценричному, з огляду на теорію комунікативної лінгвістики й у загальносеміотичному значенні*. У словнику перекладознавчих термінів для поняття *текст* слід пропонувати вимір, що важливий для теорії перекладу, зокрема й ті терміни, які виокремив А. Загнітко як видові до родового поняття *текст*, порівн.: *автентичний, іншочультурний, іншомовний, креолізований, лінгвокультурний, прецедентний*.

Однак цілком закономірно в обраному для аналізу словникові бракує суто перекладознавчих термінів, зокрема це (1) терміноодиниці, що номінують підрозділи перекладознавства (*історія перекладу, перекладознавча критика*); (2) номінації перекладознавчих теорій (*перекладознавча концепція функційно-естетичної рівності*); (3) терміни, що називають типи перекладу (*анонімний; «ідеальний»; монопереклад / колективний переклад; контрольований, міжсеміотичний, нульовий, переклад-містифікація, псевдопереклад, театральний, «удаваний», філософський та ін.*); (4) номінації перекладачів (*драгоман, перекладач судовий, перекладач присяжний, тлумач*) та ін.

Виокремлюючи базові терміни перекладознавства, спираємося на визначення, яке дав А. Загнітко терміну *база знань*: це «структурований і формалізований набір даних про об’єкти відповідної предметної галузі та відношення між ними, з опертям на які можна будувати судження про них, здійснювати операції логічних умовиводів» (Загнітко 2012, т. 1: 87).

Висновки та перспективи дослідження. Методом суцільної вибірки термінів перекладознавства з найбільш авторитетного словника лінгвістичних термінів сучасного українського мовознавства, що укладений А. Загнітком (містить усього 7856 терміноодиниць), у науковій студії сформовано систему базових термінів перекладознавства, що презентують дві зони – *ядрову* (основні терміни теорії і практики перекладу: види перекладу, теорії перекладу, ключові підкатегорії перекладу, терміни, які називають поняття, що викликають перекладацькі труднощі) і *периферійну* (терміни належать до універсальних понять мовознавства, однак їх розуміння важливе для здійснення перекладознавчого процесу: у цю групу входять насамперед одиниці, що номінують тропи й фігури). Їх розподілено за 7 ідеографічними групами (терміни-гіпоніми не враховуємо, оскільки їх розглядаємо як відповідні підтипи): (1) *назви розділів перекладознавства як науки* (3 терміни); (2) *назви основних підкатегорій перекладознавства, зокрема принципів перекладу* (94 одиниці); (3) *назви способів, типів перекладу та форм його вияву* (6 термінів); (4) *назви агентів перекладознавчого процесу* (9 одиниць); (5) *назви концептуальних теорій перекладознавства* (6 термінів); (6) *назви явищ, неусвідомлення яких під час перекладознавчого процесу може мотивувати помилки* (58 термінів); (7) *назви тропів або фігур, які слід враховувати під час перекладу* (52 одиниці). Остання ідеографічна група, власне, належить до периферії базових термінів. Отже, список виокремлених терміноодиниць становить близько 230: це майже 3 % від загальної кількості одиниць, презентованих у словнику авторства А. Загнітка. Проте кожна з виділених ідеографічних груп може бути доповнена відповідними термінами, що цілком логічно, оскільки в розглядуваному словнику не відображено деякі спеціальні терміни перекладознавства, про що йшлося.

Виокремлена терміносистема перекладознавства виразно презентує системні зв'язки: найбільш характерні гіпер-гіпонімійні, менш виражені синонімні, рідко натрапляємо на терміни-пароніми, антоніми й омоніми. За структурою переважають однослівні та терміни-словосполучення, менш частотні прикладкові одиниці та багатокомпонентні терміни. За походженням переважають грецизми й латинізми, що загалом характерно для лінгвістичної термінології.

Перспектива цієї наукової студії полягає в необхідності зібрання повної системи базових термінів перекладознавства з метою укладання відповідного термінологічного словника.

Література

1. Гриців, Н. М., Сабан, О. В., Синдега, Р. Є. Терміни перекладознавчого спрямування: типологія та функції. *Нова філологія*, 2023. № 89. С. 78–86.
[Hrytsiv, N. M., Saban, O. V., & Syndega, R. Ye. (2023). Terminy perekladoznavchoho spryamuvannia: typolohiia ta funktsii [Translation Studies Terms: Typology and Functions]. *Nova filolohiia [New Philology]*, (89), 78–86 (In Ukr.).]
2. Загнітко, А. П. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. В 4-х т. Т. 1. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.
[Zahnitko, A. P. (2012). *Slovnnyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i terminy* [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]. V 4 t. T. 1. Donetsk: DonNU (In Ukr.).]
3. Загнітко, А. П. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. В 4-х т. Т. 2. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.

- [Zahnitko, A. P. (2012). *Slovník súčasnej lingvistiky: poniattia i termini [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]*. V 4 t. T. 2. Donetsk: DonNU (In Ukr.).]
4. Загнітко, А. П. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. В 4-х т. Т. 3. Донецьк: ДонНУ, 2012. 426 с.
[Zahnitko, A. P. (2012). *Slovník súčasnej lingvistiky: poniattia i termini [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]*. V 4 t. T. 3. Donetsk: DonNU (In Ukr.).]
5. Загнітко, А. П. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. В 4-х т. Т. 4. Донецьк: ДонНУ, 2012. 388 с.
[Zahnitko, A. P. (2012). *Slovník súčasnej lingvistiky: poniattia i termini [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]*. V 4 t. T. 4. Donetsk: DonNU (In Ukr.).]
6. Зорівчак, Р. Вагомий здобуток українського перекладознавства. *Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя*. Київ: Смолоскип, 2009. С. 7–12.
[Zorivchak, R. (2009). Vahomyi zdobutok ukrainskoho perekladoznavstva [A significant achievement of Ukrainian translation studies]. In T. Shmiher (Ed.), *Istoriia ukrainskoho perekladoznavstva XX storichchia* (pp. 7–12). Kyiv: Smoloskyp (In Ukr.).]
7. Зорівчак, Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча одиниця: (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів: Вища шк. Вид-во при Львів, ун-ті, 1983.
[Zorivchak, R. P. (1983). Frazeholohichna odynytsia yak perekladoznavcha odynytsia: (na materialii perekladiv tvoriv ukrainskoi literatury anhliiskoiu movoiu) [The Phraseological Unit as a Translation Studies Unit: (on the Material of Translations of Works of Ukrainian Literature into English)]. Lviv: Vyshcha shkola. Vyd-vo pry Lviv, un-ti (In Ukr.).]
8. Івашченко, В. Сучасне українське теоретичне термінознавство: віхи становлення. *Слов'янське термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть: колективна монографія членів Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів / наук. ред. В. Л. Івашченко*. Київ: Вид. «Жнець», 2018. С. 31–74.
[Ivashchenko, V. (2018). Suchasne ukrainske teoretychne terminoznavstvo: vikhi stanovlennia [Modern Ukrainian Theoretical Terminology: Milestones of Formation]. In V. L. Ivashchenko (Ed.), *Slavianske terminoznavstvo kintsia XX – pochatku XXI stolit: kolektyvna monohrafiia chleniv Terminolohichnoi komisii pry Mizhnarodnomu komiteti slavistiv* (pp. 31–74). Kyiv: Vydavnytstvo «Zhnetz» (In Ukr.).]
9. Коптілов, В. В. Перекладознавство як окрема галузь філології. *Мовознавство*. 1971. № 2. С. 50–57.
[Koptilov, V. V. (1971). Perekladoznavstvo yak okrema haluz filolohii [Translation studies as a separate branch of philology]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, (2), 50–57 (In Ukr.).]
10. Космеда, Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикиграфії: [рецензія]. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер. Лінгвістика*. Херсон: ХДУ, 2013. Вип. 19. С. 313–317.
[Kosmeda, T. (2013). Zbahachennia ukrainskoi linhvistychnoi terminolohichnoi leksykohrafiï: [retsensziia]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Linhvistyka [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Linguistics]*, (19), 313–317 (In Ukr.).]
11. Космеда, Т. Передмова. Фундаментальна граматики Анатолія Загнітка та його наукової школи: багатолітність архітектоники. *Донецька граматична школа професора Анатолія Загнітка*. За ред. Ж. Краснобаєвої-Чорної; передмова Т. Космеди. Вінниця: Твори, 2021. 6–22.
[Kosmeda, T. (2021). Peredmova. In Z. Krasnobaeva-Chorna (Ed.), *Donetska hramatychna shkola profesora Anatoliia Zahnitka* (pp. 6–22). Vinnytsia: Tvory (In Ukr.).]
12. Космеда, Т. А., Войтович, О. О. Особливості відображення термінів перекладознавства в словничках до підручників та посібників із транслятології. «*Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку*»: матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф., 3 трав. 2024 р., [Переяслав]: зб. тез: електронна кн. у 2 ч. / голов. ред. К. І. Мізін; Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав (Київ. обл.), 2024. Ч. 1. С. 56–57.

- [Kosmeda, T. A., & Voitovych, O. O. (2024). Osoblyvosti vidobrazhennia terminiv perekladoznavstva v slovnychkakh do pidruchnykiv ta posibnykiv iz transliatolohii [Peculiarities of Reflection of Translation Studies Terms in Dictionaries for Textbooks and Manuals on Translation Studies]. In K. I. Mizin (Ed.), *Mizhkulturna komunikatsiia i perekladoznavstvo: tochky dotyku ta perspektyvy rozvytku*: Mater. VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Proceedings of the VIIth International scientific and practical conference], 3 trav. 2024 r. (pp. 56–57). Pereiaslav: Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi (In Ukr.).]
13. Петрова, Т. О. Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі оцінки термінологічних словників). *Наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків: Майдан, 2021.*
[Petrova, T. O. (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialy otsinky terminolohichnykh slovnykiv)* [Ukrainian Terminographic Criticism: Formation, Development and Prospects (Based on the Evaluation of Terminological Dictionaries)]. Kharkiv: Maidan (In Ukr.).]
14. Полюга, Л. Основні засади української наукової лексикографії. *Українська мова з минулого в майбутнє*: матер. наук. конф., присв. 200-річчю виходу у світ «Енеїди» І. Котляревського / НАН України. Ін-т української мови. Київ. 1998. С. 162–163.
[Poliuga, L. (1998). *Osnovni zasady ukrainskoi naukovoï leksykohrafii* [Basic principles of Ukrainian scientific lexicography]. In NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi movy (Ed.), *Ukrainska mova z mynuloho v maibutnie*: Mater. nauk. konf., prysv. 200-rychchiu vykhodu u svit «Eneidy» I. Kotliarevskoho [Proceedings of the scientific conference dedicated to the 200th anniversary of the publication of I. Kotliarevskyi's Aeneid] (pp. 162–163). Kyiv (In Ukr.).]
15. Шаблій, О. Термінологічні «псевдодрузі перекладача». *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми української термінології». 2002. № 453. С. 122–126.
[Shablii, O. (2002). Terminolohichni «pseudo-druzi perekkladacha» [Terminological “false-friends of the translator”]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii» [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Problems of Ukrainian terminology], (453), 122–126 (In Ukr.).]
16. Шмігер, Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ: Смолоскип, 2009.
[Shmiher, T. (2009). *Istoriia ukrainskoho perekladoznavstva XX storichchia*. Kyiv: Smoloskyp (In Ukr.).]

THE PROBLEM OF IDENTIFYING BASIC TRANSLATION STUDIES TERMS: THE PECULIARITY OF THEIR FIXATION IN "THE DICTIONARY OF MODERN LINGUISTICS" BY A. ZAHNITKO

Tetyana Kosmeda

Department of Romance Languages and World Literature, Faculty of Philology, Psychology, and Foreign Languages, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Oleh Voitovych

Department of Theory and Practice of Translation, Faculty of Philology, Psychology, and Foreign Languages, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Abstract

Background: The problem of developing the Ukrainian terminology fund and national terminography is connected to the fact that Ukrainian terminological studies have undergone a complex establishment path, evolving from conditions of statelessness to state-building, overcoming censorship prohibitions on communication and publishing works in the Ukrainian language, as well as ideological and political obstacles. Therefore, there are still many gaps, including the translation studies terminological system as an independent field of knowledge. To this day, a dictionary of basic translation studies terms has not been created in Ukraine.

Purpose: *The purpose* of this article is to attempt to identify and characterize the basic translation studies terms based on the analysis of the dictionary of linguistic terms compiled by A. Zahnitko (2012),

briefly describing the principles of A. Zahnitko's lexicographic activity, categorizing the identified terms into ideographic (thematic) groups, and outlining the peculiarities of the paradigmatic connections of these units, their structure, and origin.

Results: The advantages of A. Zahnitko's dictionary of linguistic terms, and the principles of its compilation that are worth emulating, are outlined. One of its important conceptual positions is the attempt to project the interpretation of each considered term onto its sphere of application. As a result of the analysis, a system of basic translation studies terms recorded in the considered dictionary was formed. These terms are categorized into ideographic groups, characterized by their paradigmatic features, structure, and peculiarities of origin. The need to supplement each of the highlighted ideographic groups with new terms is indicated.

Discussion: Based on a selection from A. Zahnitko's dictionary, a system of basic translation studies terms is formed, presenting two zones – *the core zone* (main translation theory and practice terms: types of translation, translation theories, key translation subcategories, terms denoting concepts that cause translation difficulties) and *the peripheral zone* (terms related to universal linguistic concepts: this group includes units that nominate tropes and stylistic devices). These terms are categorized into seven ideographic groups: (1) *names of sections of translation studies as a science* (3 units); (2) *names of main translation studies subcategories*, including *translation principles* (94 units); (3) *names of methods, types of translation, and forms of its manifestation* (6 units); (4) *names of the translation process agents* (9 units); (5) *names of translation studies conceptual theories* (6 units); (6) *names of phenomena, unawareness of which during the translation process may cause errors* (58 units); (7) *names of tropes or stylistic devices to be considered during translation* (52 units). Thus, the list of selected units totals about 230: this is almost 3% of the total number of units presented in A. Zahnitko's dictionary (7856 units). The identified terminological system of translation studies distinctly presents systemic connections: the most characteristic are hyper-hyponymic, less pronounced are synonymic, and rarely do we encounter paronymic, antonymic, and homonymic terms. Structurally, single-word terms and compound terms prevail, appositive units and multi-component terms are less frequent. In terms of origin, Grecisms and Latinisms prevail, which is generally characteristic of linguistic terminology. *The perspective* of this scientific study lies in the necessity of compiling a complete system of basic translation studies terms to create the corresponding terminological dictionary.

Keywords: translation studies, term, terminology, terminography.

Vitae

Tetyana Kosmeda is Ukrainian linguist, Doctor of Philology (2001), Professor (2003, Ukraine), Titular Professor (2011, Poland), Member of the Ukrainian Studies International Association (Kyiv), Member of the French Studies International Association (Lviv), the author of 20 monographs and more than 400 research works. Research interests: gender linguistics, discourse linguistics, linguoaxiology, linguoconceptology, linguopersonology, communicative linguistics, lexicology, lexicography, paremiology, linguagraphy, Ukrainian grammar, pragmalinguistics, sociolinguistics, ego-text theory, comparative studies of Slavic languages.

Correspondence: tkosmeda@gmail.com

Oleh Voitovych is assistant of the Department of Theory and Practice of Translation, Postgraduate student of the Department of Romance and Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl' Stus Donetsk National University. Research interests: translation studies, translation, terminology.

Correspondence: voitovych.o@donnu.edu.ua

Надійшла до редакції 05 серпня 2024 року
Рекомендована до друку 13 серпня 2024 року